

Keskitetyt sopimusneuvottelut, palkat ja työllisyys*

JAAKKO PEHKONEN

Työmarkkinoiden institutionaalisten rakenteiden — ammattiyhdistysliikkeiden ja erilaisten neuvottelujärjestelmien — olemassaoloa käsiteltiin toisen maailmansodan jälkeisessä taloustieteellisessä kirjallisuudessa varsin niukasti. Vaikka esimerkiksi ammattiliittojen tavoitteita ja palkkavaikutuksia käsittelevää kirjallisuutta ilmestyi tuona ajanjaksona suhteellisen runsaasti, ammattiyhdistysteoria eli omaa elämänsä ilman selkeitä kytkentöjä makrotaloustieteelliseen työmarkkinantutkimukseen. Tilanne muuttui vasta 1980-luvun alkupuoliskolla, jolloin ammattiyhdistysliikkeen mikroteoriaa alettiin yhä enenevässä määrin käyttää työmarkkinoiden makrotaloustieteellisen analyysin perustana. Kehityksen voidaan katsoa olevan paljolti perua 1970-luvun puolenvälin jälkeen lähes kaikkia teollistuneita maita koskettaneesta työttömydestä. Korkeana pysyvä työttömyys — verrattuna toisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen — ja toisaalta varsin merkittävät maa-kohtaiset vaihtelut työttömyyskehityksessä virittivät mielenkiinnon työmarkkinoiden institutionaalsiin rakenteisiin ja niiden toimintatapoihin. Toinen kehitystä ohjannut tekijä on varmasti ollut taloustieteilijöiden kasvanut pyrkimys taloudellisten ilmiöiden selittämiseen talousyksiköiden rationaalisesta käyttäytymisestä käsin. Kehityksen ansiosta palkkoja ja työllisyyttä käsittelevä työmarkkinankirjallisuus on saanut teoreettista syvyyttä verrattuna aikaisempaan *Phillips/EFO*-maailmaan, joka ei juuri antanut sijaa työmarkkinoiden erikoispiirteille.

* *Lectio praecursoria* Jyväskylän yliopistossa 15. 9. 1990. Perustuu kirjoittajan väitöskirjaan *Collective Bargaining, Wages and Employment: Studies of the Finnish Labour Market*, Jyväskylä Studies in Computer Science, Economics and Statistics, 14, 1990.

Maissa, joissa ammattiyhdistysliikkeet edustavat suurinta osaa työntekijöistä, kuten Suomessa ja muissa Pohjoismaissa, niiden olemassaoloa ei voida unohtaa tutkittaessa kansantalouden keskeisten taloudellisten tekijöiden kehitystä. Vaikka ammattiliittoja ja neuvottelujärjestelmiä analysoivaa teoreettista kirjallisuutta on ilmestynyt viime aikoina suhteellisen runsaasti, empiiristen sovellusten määrä — puhumattakaan tutkimuksista, joissa ammattiliittomallien perusoletuksia empiirisesti tutkittaisiin — on vielä varsin suppea.

Käsillä olevan väitöskirjatyön tavoitteena on omalta osaltaan paikata tätä puutetta. Työ koostuu viidestä erillisestä tutkimuksesta, joita yhdistävä piirre on se että niiden avulla voidaan tehdä johtopäätöksiä ammattiliittomallien käyttökelpoisuudesta selittäessä palkkojen ja työllisyyden määräytymistä taloudessa, jossa yleisiä työehtoja koskevat sopimusneuvottelut käydään keskitetysti koko työnantaja- ja työntekijäpuolta edustavien järjestöjen välillä.

Ammattiliittomallien yksi perusoletus on, että työntekijäjärjestöjen ja työnantajapuolen väliset palkkaneuvottelut määräävät työmarkkinoilla sovellettavan palkkatason. Tämä oletus ei heti tunnu täysin uskottavalta ainakaan Pohjoismaissa, sillä esim. Suomessa keskitehtävissä palkkaneuvotteluissa sovittujen sopimuspalkkojen osuus on vuoden aikana tapahtuvasta kokonaispalkkojen noususta keskimäärin noin 70 prosenttia, lopun ollessa ns. palkkaliukumaa. Niin teoreettisessa kuin empiirisessäkin kirjallisuudessa palkkaliukumien olemassaolo hyvin usein kuitenkin joko yksinkertaisesti unohdetaan tai niiden oletetaan olevan sopijaosapuolten kontrolloitavissa ja siten muodostavan »kiinteän» osan sopimuspalkkojen nousua. Vaihtoehtoinen, uudem-

paa ammattiliittomalliajattelua edustava tapa on ollut nähdä palkkaliukumien ns. paikallisten neuvotteluprosessien tuloksena.

Tutkimustuloksia, jotka selventäisivät sopimuspalkkojen ja palkkaliukumien vuorovaikutussuhteita, ei juuri kuitenkaan ole, vaikka näiden kahden eri palkkakomponentin suhteita analysoivalle tutkimukselle on selkeä empiirinen tarve kahdestakin eri syystä. Ensinnäkin, jos palkkaliukumia ei voida pitää kiinteänä osana sopimuspalkkojen korotuksia, niin ammattiliittomallien, joissa liukumia ei käsitellä eksplisiittisesti, käyttökelpoisuus työmarkkina-analyysin lähtökohtana tulee kyseenalaiseksi. Toiseksi, liukumaprosessin mahdollinen merkitys välineenä, joka tuo kokonaispalkat työvoiman kysynnän ja tarjonnan määräämälle »markkinapalkkojen» tasolle, romuttaa keskitetyille sopimusneuvotteluille annetun talouspoliittisen merkityksen.

Sopimuspalkkojen korotusten ja palkkaliukumien välistä vuorovaikutussuhdetta 12 eri toimialalla analysoiva tutkimus osoittaa, että palkkaliukumia ei pystytä täysin ennakoimaan keskitettyjen sopimusratkaisujen puitteissa. Tulos viittaa siihen, että kokonaispalkkojen määräytymistä selittävistä ammattiliittomalleista — joissa palkkaliukumia ei oteta eksplisiittisesti huomioon — saatavia tuloksia tulee tulkita varauksin. Huolimatta ajoittain varsin korkeista liukumista etenkin tehdasteollisuudessa, sopimuspalkankorotuksilla on kuitenkin tutkimuksen mukaan keskeinen merkitys kokonaispalkkatason määräytymiselle. Tuloksen talouspoliittinen merkitys on, että se tukee käsitystä tulopolitiikan mahdollisuuksista hillitä palkkainflaatiota maltillisilla sopimuskorotuksilla, koska alhaiset sopimuskorotukset eivät aina välittömästi johda kompensoiviin palkkaliukumiin.

Ammattiliittomalleissa työpanoksen kysyntärajoite määrittää ammattiliiton palkkatyöllisyys -mahdollisuudet: optimissa reaali-palkkojen noususta saavutettu hyöty vastaa työllisyyden laskusta aiheutuneita menetyksiä. Oletus hyvin määräytyneestä riippuvuussuhteesta työpanoksen kysynnän ja reaali-palkan välillä onkin työmarkkinakirjallisuuden yksi keskeisistä peruspilareista, johon esim. ay-

mallit tukeutuvat. Käsillä olevassa tutkimuksessa riippuvuussuhdetta työpanoksen ja reaali-palkan välillä analysoitiin estimoimalla rakenteellisia työpanoksen kysyntämalleja sekä aikasarja-analyysiin perustuva vektoriautoregressiivinen työllisyys-palkka -malli. Huolimatta siitä, että jälkimmäiseen tutkimustapaan perustuvat tulokset eivät kaikilta osin ole yksiselitteisiä, tutkimuksessa saadut tulokset vahvistavat reaali-palkkojen negatiiviset työllisyysvaikutukset: reaalin tuotepalkan kymmenen prosentin nousu, annettulla tuotannon tasolla, pienentää työllisyyttä keskimäärin noin neljällä prosentilla.

Kysymys ammattiliiton tavoitefunktion spesifioinnista on eräs ammattiliittomallien keskeisimmistä ongelmista. Vaikka näkemuserot poliittisten ja taloudellisten tavoitteiden merkityksestä ammattiyhdistysten käyttäytymisen taustalla ovat jo tasoittuneet, ay-liikkeiden rationaalisuuteen uskova moderni teorianmuodostus ei kuitenkaan tarjoa yksiselitteisiä ratkaisuja. Selkeää vastausta esimerkiksi kysymyksiin, miten dynaaminen neuvotteluprosessi pitäisi mallittaa tai mitä tekijöitä ay-liikkeen tavoitefunktioon pitäisi sisällyttää, ei ole. Ristiriita toisaalta helposti käsiteltävien ja tulkittavien, mutta hankalasti teoreettisesti perusteltavissa olevien funktiomuotojen ja toisaalta hankalasti käsiteltävien, mutta teoreettisesti mielekkäiden funktiomuotojen käytöstä ay-mallin perustana muodostaa vastaavan ongelman.

Ammattiliittomallien tavoitteisiin liittyvää problematiikkaa analysoidaan kahdessa työllisyystavoitteita sekä työllisyyden ja reaali-palkkojen suhdetta ay-liikkeen tavoitefunktiossa tarkastelevassa tutkimuksessa. Ensimmäisen tutkimuksen lähtökohtana on väite, että ammattiyhdistysliikkeet välittävät ainoastaan ns. seniorijäseniensä, joiden työllisyys on turvattu, suhteellisesta palkkatasosta kiinnittämättä huomiota toimialan kokonaistyöllisyyteen. Paperi- ja tekstiiliteollisuutta tarkasteleva tutkimus ei anna tukea kyseiselle hypoteesille vaan sen mukaan työllisyystavoitteet (työttömyysriski) huomioidaan palkkaneuvotteluissa. Tutkimuksen mukaan riippuvuus reaali-palkan ja kokonaistyöttömyyden välil-

lä ei ole kuitenkaan lineaarinen, vaan työttömyyden kasvun reaali-palkkoja laskeva vaikutus riippuu työttömyyden tasosta. Huomattavaa myös on, että reaali-palkkojen työttömyysjousto on oleellisesti pienempi paperiteollisuudessa kuin tekstiiliteollisuudessa. Tutkimuksen perusteella ei kuitenkaan voida sanoa, heijastaako tämä tulos eroja näiden toimialojen ammattiliittojen suhtautumisessa työttömyysriskiin vai eroja toimialojen neuvotteluvoumassa suhteessa työnantajiin.

Koko tehdasteollisuutta analyysoiva jatkotutkimus osoittaa väijäämättä kuitenkin sen, että vaikka toimialan kokonaistyöllisyystilanne huomioidaan sopimusneuvotteluissa, niin reaali-palkkojen korotustavoitteet saavat huomattavasti suuremman painon tavoitefunktiossa kuin työllisyystavoitteet. Keskimäärin reaali-palkkojen saama paino on kymmenkertainen verrattuna työllisyystavoitteisiin. Vaikka saatu tulos on yhdenmukainen useasti julkisuudessa esitetyn käsityksen kanssa, että palkansaajat ovat kiinnostuneita vain palkan korotuksista eivätkä niiden kokonaistaloudellisista työllisyysvaikutuksista, tulosta on syytä tulkita varoen, sillä se perustuu yleisen neuvottelumallin yhden erikoistapauksen (monopolimallin) analysointiin. Tuloksien luotettavuutta heikentää myös se, että mallin aineistolle asettamia parametrirajoituksia ei voida hyväksyä. Tulos siten myös kyseenalaistaa staattisen monopolimallin käyttökelpoisuuden keskitetysti toimivien työmarkkinoiden analysoinnissa.

On aiheellista kysyä, mitä uutta ammattiliittomallit ovat tuoneet työmarkkinoiden taloustieteelliseen analyysiin. Pystyvätkö ne esimerkiksi selittämään työmarkkinoiden toimintaa paremmin kuin perinteiset, lähinnä Phillipsin relaatioon tai työvoiman kysyntä-tarjonta -analyysiin perustuvat mallit? On ainakin selvää, että ay-mallit ovat rikastuttaneet palkkoja ja työllisyyttä käsittelevää kirjallisuutta. Esimerkkinä tästä on mm. ammattiyhdistysliikkeiden palkkatavoitteiden, referenssipalkkojen ja muiden ulkoisten tekijöiden, verovaikutusten sekä palkkaliukumien entistä yksityiskohtaisempi tarkastelu mallitetaessa palkanmuodostusprosessia. Toinen

oleellinen muutos on, että ay-teoria on palauttanut yhtäaikaisen palkkojen ja työllisyyden tarkastelun sille kuuluvaan asemaansa aikaisemmin yleisesti käytetyn hinta-palkka -ajattelun sijaan, jossa työllisyyden ja palkkojen vuorovaikutussuhteet jätettiin tarkastelun ulkopuolelle. Toisaalta ay-mallien empiirinen käyttökelpoisuus verrattuna perinteisiin työmarkkinamalleihin on vielä ratkaisematta.

Askel tähän suuntaan on käsillä olevaan kokonaisuuteen kuuluva tutkimus, jossa sovelletaan ns. ammattiliiton neuvottelumallirakennetta työttömyysanalyysiin. Tutkimuksen lähtökohdista oli mallikehikko, jossa palkat määräytyvät työmarkkinajärjestöjen neuvotteluprosessissa kun taas työllisyys määräytyy yritysten työvoiman kysynnän perusteella. Tutkimuksen tärkein yksittäinen tulos on, että ns. tasapainotyöttömyysaste, joka on sopusoinnussa niin talouden sisäisen tasapainon (ei-kiihtyvän inflaation) kuin ulkoisen tasapainon (vaihtotaseen tasapaino) kanssa, on noussut vuosien 1970—1974 noin 2 prosentista vuosien 1980—1982 noin 5 prosenttiin. Nousun takana ovat olleet kyseisellä ajanjaksolla poikkeuksellisen nopeasti kasvanut työvoiman tarjonta, tuontihintojen nousu (öljykriisit), verokiilan kasvu reaalisena tuote- ja kulutus-palkan välillä sekä työttömien sosiaaliturvan kattavuuden paraneminen. Toinen huomionarvoinen tulos on, että 1970-luvun lopun ja 1980-luvun alun työttömyyskehitystä ei voida selittää yksinomaan joko tarjontatekijöistä tai kysyntätekijöistä johtuneeksi, vaan molemmat tekijät ovat olleet kehityksen taustalla. Vaikka tutkimus osoittaa, että ammattiliittomallit pystyvät kuvaamaan työttömyyden varsin nopean nousun 1970-luvun puolenvälin jälkeen, jatkotutkimuksen asiaksi kuitenkin jää, pystyykö ammattiliitokehikkoon perustava analyysi selittämään 1980-luvun puolenvälin jälkeen alkaneen myönteisen työttömyyskehityksen. Myös yksiselitteinen vastaus kysymykseen ammattiliitokehikon »paremmuudesta» verrattuna työmarkkinoiden kysyntä-tarjonta -malleihin jää avoimeksi.

Väitöskirjassa esitettyjen tuloksien luotettavuutta ja yleispätevyyttä arviotaessa on syytä muistaa seuraavaa. Ensinnäkin tulokset

ovat mallispesifisiä. Taloustieteellisen tutkimusperinteen mukaisesti kysymyksiä analysoidaan erilaisten todellisuutta parhaimmillaan vain karkeasti approksimoivien mallirakenteiden avulla. Vaikka on syytä korostaa, että monissa tapauksissa mallispesifisyyttä on pyritty vähentämään estimoimalla redusoituja malleja sekä sallimalla epälineaarisuuksia, tehdyt johtopäätökset perustuvat analyysiin, jotka yksinkertaisesti palkkojen ja työllisyyden määräytymisprosesseja huomattavasti. Ehkä kaikista oleellisin yksinkertaistus on valtiovallan roolin jättäminen eksplisiittisen tarkastelun ulkopuolelle. Vaikka eri tutkimuksissa on merkkejä siitä, että tehdyt yksinkertaistukset voivat aiheuttaa ongelmia — esimerkiksi tulos työttömyyden ei-neutraalisuudesta työvoiman tarjonnan suhteen — tuloksia ei voida pitää merkityksettöminä. Tässä yhteydessä on syytä vielä kuitenkin korostaa, että tehdyt valinnat ovat olleet käytännön pakon sanelema: ilman niitä analyysi olisi laajentunut merkittävästi ja/tai aineiston puute ei olisi sallinut analyysia.

Toiseksi, saadut tulokset ovat ehdollisia tehtyjen muuttujavalintojen suhteen. Esimerkiksi kysymys miten mitata ay-liikkeen pai-

nostusvoimaa neuvottelutilanteessa tai miten ay-liikkeen hyötytaso määräytyy, kun neuvottelut kariutuvat, ovat ongelmallisia. Odotusmuuttujien ja kysyntärajoitteiden valinta aiheuttavat vastaavia vaikeuksia. Vaikka monissa tapauksissa tulosten luotettavuutta tutkittiin käyttämällä vaihtoehtoisia muuttujia, mitään varmuutta siitä, että tehdyt varmistukset olisivat olleet riittäviä, ei kuitenkaan ole. Kolmanneksi, tulokset ovat ehdollisia käytettyihin testausmenetelmiin nähden. Esimerkiksi ay-liittojen työllisyystavoitteita tutkivassa työssä käytettyihin testeihin pitää suhtautua varauksin. Myös palkkaliukumien ja sopimuspalkkojen vuorovaikutusta analysoiva testausmenettely on altis kritiikille.

Vaikka tutkimustulosten pohjalta tehtyihin johtopäätöksiin on syytä suhtautua varovaisesti, tutkimuksen merkitystä ei kuitenkaan pidä aliarvioida, sillä se tarjoaa uutta empiristä tietoa teoreettisten ammattiliittomallien soveltuvuudesta Suomen työmarkkinoiden analysointiin sekä eväitä talouspoliittisten päättäjien käyttöön. Asiaa harrastaville epäilijöille, kuten minulle, työ tarjoaa myös lähtökohdat uusille tutkimuksille.